

Chloupek, Jan

Úvod

In: Chloupek, Jan. *Aspekty dialektu*. Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1971, pp. 7-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120561>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20221010

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Měřeno dějinami jazykovědy je dialektologie nauka mladá, rozumíme-li naukou víc než bystré postřehy a příležitostně vyslovené názory. Z hlediska dnešního badatele však už vlastní linii pokroku ve vědeckém poznání přece jen vyznačenu má. Odkud tato linie — máme-li na mysli dialektologii naši, československou — vyšla a kam směřuje?

Tak nazývaná „Pražská škola“ se svou funkcí a strukturální jazykovědou byla by zůstala zčásti jen zajímavým teoretickým pokusem, kdyby byla výsledky své práce neovlivnila i ty jazykovědné disciplíny, jež si vypracovaly vlastní metody a svůj přístup k jazykovým jevům. To se týká i dialektologie. Máme sice studii, která bývá považována přímo za součást literárního dědictví Pražského lingvistického kroužku — myslíme tím *Nářečie zátopových osád na hornej Orave* z pera Eugena Paulinyho, Martin 1947 —, ale jí podnětné působení Pražské školy na dialektologii zajisté nekončí. V novějších dialektologických monografiích i v průzkumných plánech našich dialektologických středisek se obecně obráží především fonologická orientace při výzkumu i výkladu zvukové stránky dialektu, a to i u projektu tak rozsáhlého, jakým je Český jazykový atlas. A možno říci, že zpětně právě fonologická interpretace umožnila plnější využití nářečních dat pro výklad vztahů ve spisovném jazyce, ba dokonce pro komplexní postižení zvukových zákonitostí českého jazyka. Budiž zde uveden jako příklad Vachkův nedávný úspěšný pokus o fonologický rozbor spisovné češtiny, dále zdařilý výklad Havránkův o dialekttech jako místních obměnách národního jazyka — důkaz to vhodnosti uplatněné metody, vyplývající ostatně ze srovnání se zpracováním obdobných témat v Čs. vlastivědě — nebo celostní Kellnerův a Běličův přístup k dialektu, Lamprechtovy studie využívající diachronního srovnávání fonologických jevů nebo jazykově zeměpisné studie pracovníků dialektologického oddělení Ústavu pro jazyk český ČSAV v Praze.

Postupně sílilo v naší dialektologii vědomí, že bylo by užitečné přejít od všestranných oblastních popisů a výkladů tradičních teritoriálních dialektů (tj. dialektů lokálních i regionálních) k prohloubenému studiu jednotlivých mluvnických plánů, vycházejt přitom důsledně z dosaženého stavu vědeckého bádání v příslušné disciplíně, užívat moderní terminologie, a tak dosahovat srovnatelných výsledků a relativně definitivní platnosti poznatků. Tento nový přístup se uplatnil už v některých ještě souhrnných monografiích moravské dialektologické školy: zde bych jako příklad uvedl morfologický oddíl z nářeční studie F. Kopečného. Objevitelské možnosti vyvěrající z dynamického, diachronního pojetí jazyka přivedly badatele k zájmu o současný vývoj jazykové situace, a to nejen ve venkovských lokalitách, naopak zase výhody přísně statických průřezů jazykovým systémem vyvolaly úsilí o očistění základních dialektologických pojmů od momentů náhodných, o rozlišení jevů centrálních a periferních, o oslabení vlivu výhradně praktických faktorů nářečního výzkumu na dialektologickou teorii.

Vyvstala nutnost doplňovat poznání dialektů především studiem jejich stránky syntaktické, slovotvorné a sémanticko-lexikální. Ty byly dosud opomíjeny jak pro

obtíže spojené s náročnějším výzkumem v terénu, tak i pro menší diferencovanost syntaktickou atp. v rámci jednoho národního jazyka. Tento druhý důvod myslím zjevně odporuje modernímu pojetí dialektu, neboť nářeční rozrůznění je pojem týkající se až celku národního jazyka, jeho historického aspektu (jak o tom bude řeč dále), nikoli jednotlivého dialektu, jenž má přece všechny jazykové roviny, ať už slouží pouze jednomu konci vesnice nebo ať se rozprostírá na velké oblasti jazykově nivelizované. Přitom právě při studiu nářeční syntaxe, k němuž dal hlavní podnět J. Bauer svými pracemi o syntaxi češtiny i svou osobní účastí na terénních výzkumech, zrodila se teze znějící dnes už velmi samozřejmě a věřím obecně přijímaná — zevrubně propracovávaná pracovníky brněnské pobočky Ústavu pro jazyk český, zejména syntaktiky J. Balharem a V. Michálkovou —, že totiž nářečí jako jeden z útvarů národního jazyka má svou složku systémovou a vedle ní i složku vyplývající z mluveného rázu nářečních promluv, složku souvisící — zdůrazňuji — nejen s mluvenou realizací nářečních promluv, ale uplatňující se i v systému jako příčina nemála kvalitativních nářečních jevů nebo kvantitativních poměrů.

Takové pojetí dialektu nás zbavilo rozpaků nad postuláty na tzv. ryzost nářečního popisu; ten se sice měl vyhnout jevům rozšířeným obecně, avšak na druhé straně neměl být toliko diferencní, neboť to by zase odporovalo zásadě popisu systémového. V duchu československých tradic pokusili jsme se i o novější komplexní pojetí dialektu; má být vymezeno nejen obvyklou definicí funkční, nýbrž i pokusem o definici z hlediska strukturálního. Přitom snad neobsahuje zkrslující tvrzení podmíněná nevhodným zobecněním, např. že se dialektem mluví jen na venkově, nebo uplatňováním vnějších kritérií, např. že slouží k dorozumívání jen v běžných záležitostech každodenního života. V souladu s tímto pojetím nejsou ovšem výklady o územních variantách subjektivně vytyčeného jakéhosi ústředního systému, který jsme nakloněni hledat obvykle v rodné vsi nebo v okresním městě. Není jistě nutno dodávat, že něco jiného je stanovení jader jazykového vývoje a jeho okrajů z hlediska vývoje národního jazyka.

Tím vším nemělo být řečeno, že by se naše dialektologie neměla obírat vztahy jazyka a společnosti, tj. tzv. vnějšími dějinami jazyka národního, nebo že by se měla zříci spolupráce příbuzných věd, např. etnografie, historie nebo psychologie, že by neměla řešit problémy zvládnutelné jenom interdisciplinární spoluprací. Je výhodné užívat k adekvátnímu postizení předmětu i vypůjčených referenčních systémů: je např. zřejmé, že bez referenčního systému sociologického nemohli bychom objasnit malou společenskou autoritu tradičních teritoriálních dialektů, přesněji řečeno jejich zásadně nižší postavení v dichotomii útvarů národního jazyka z hlediska jejich prestiže u příslušníka národního společenství. V praxi však nelze zapomínat ani na to, že dialekt je komplexní jazykový útvar jako jazyk vůbec, že dialektologie je komplexní vědou, chcete-li mikrolingvistikou, a že tedy přeceňování některých aspektů dialektu, nedoceňování jiných a především jejich neorganické směšování nepovede k dohodě na společném výkladovém jazyce a nepřispěje snahám o vyšší úroveň dialektologie u nás i jinde ve světě. A tu zůstává myslím velmi závažným poučením z historie československé strukturně funkční lingvistiky, že její stoupcem nekončili své studie poukazem na složitost zkoumané otázky ani pouhým vytyčením problému.

Naše studie vychází z obecně přijímaných starších názorů na podstatu teritoriálního dialektu a doplňuje je některými novými hledisky. Hodnotí nářečí jako strukturní útvar národního jazyka, a to podle různých aspektů; podle toho se pokouší formulovat i vlastní definici dialektu. Proti dosavadní převažující tradici zásadně

přihlíží k nářečí jako k mluvenému útvaru národního jazyka a na rovné místo s ostatními jazykovými plány staví i syntax, dosud v dialektologické praxi i teorii zanedbávanou. Studie se pokouší aplikovat na dialektologii některé názory Pražského lingvistického kroužku. Její osnovou i osou je příspěvek otištěný ve svazku *Travaux linguistiques de Prague II*, Academia Praha 1966, str. 277n. Nářeční materiál studie je obsažen v kandidátské disertaci *Syntax východomoravských nářečí* (rkp. 1958) a v habilitačním spisu *Otázky nářeční syntaxe* (Brno 1962). Předcházel je terénní výzkum ve 150 obcích východní Moravy. Výpovědní doklady jsou v práci lokalizovány.

V Brně na podzim 1969.

Jan Chloupek